ÖNSÖZ

Tarih yazımı sadece geçmişin bir dökümü değil aynı zamanda bugünün ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilen bir anlatı inşasıdır. Mazdek tarih boyunca kendisine atfedilen keskin kutuplu şöhretlerin, zaman zaman bir toplumsal devrimci zaman zaman ise ahlaki bir yıkıcı olarak kodlanan figürlerin gölgesinde kalmıştır. Sâsânî İmparatorluğu'nun derinliklerinden İslâm coğrafyasının bâtınî yeraltı akımlarına uzanan bu figür, tarihçilerin elinde çoğu kez ya ideolojik bir araç ya da teolojik bir günah keçisi olmuştur.

Elinizdeki bu çalışma Mazdekîliği ne 19. ve 20. yüzyılın seküler sosyalist paradigmalarıyla proto-komünist bir ayaklanmaya indirgemeyi ne de Sâsânî ortodoksisinin polemikçi kaynaklarına hapsolarak onu salt bir sapkınlık parantezinde eritmeyi amaçlamaktadır. Aksine bu kitap, Mazdek'i kendi tarihsel bağlamı içinde Geç Antikçağ'ın teolojik krizleri, Sâsânî devlet aygıtının aristokratik blokajı ve Zerdüştîliğin o dönemki kurumsallaşma sancıları arasında konumlandırmayı hedeflemektedir.

Mazdekîlik, bu çalışmada sadece antik bir köylü isyanı değil Sâsânî İmparatorluğu'nun sosyo-politik yapısını, ruhban sınıfının bilgi tekeline karşı gelişen iç muhalefeti ve imparatorluğun

çöküş sürecindeki radikal teolojik arayışları anlamak için bir kilit vaka olarak ele alınmıştır. Patricia Crone'dan Ehsan Yarshater'e, Touraj Daryaee'den Mansour Shaki'ye kadar modern akademinin önde gelen otoritelerinin sunduğu verileri; Helenistik, Maniheist ve İranî gnostik birikimle harmanlayarak Mazdekîliği kendi terminolojisi ve dünya görüşü içinde yeniden okumaya gayret edilmiştir.

Çalışmanın ana gövdesinde Mazdekîliğin anti-kozmik değil, pro-kozmik bir düalizmden doğduğu, toplumsal eşitlik idealinin ise seküler bir sınıfsız toplum arayışından ziyade ahlaki, asketik ve teolojik bir arınma stratejisi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Mazdek isyanının ardından kurulan devlet düzeninin ve bu inancın İslam sonrası İran'da Hürremîler ve benzeri Neo-Mazdekî hareketler üzerinden nasıl bir yeraltı direnişi olarak varlığını sürdürdüğü konusu kitabın temel tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

Bu kitap, kaynakların tarafgirliğini ayıklayarak Zend yapan muhalif bir başrahibin tarihsel silüetini polemiklerin, kurgusal efsanelerin ve anakronik okumaların ötesinde, Geç Antikçağ'ın entelektüel ve toplumsal iklimine yeniden kazandırmayı amaçlamaktadır. Bir hakikat arayışı olan tarih disiplini her zaman geçmişin üzerindeki sis perdesini aralamayı değil bazen o sisi neden ve nasıl yarattığımızı anlamayı da gerektirir. Mazdek, bu anlamda bizim hem geçmişimizdeki bir muhalif hem de tarih yazımındaki önyargılarımızın bir aynasıdır.

Bu çalışmanın Sâsânî tarihi ve dinler tarihi literatürüne, özellikle İran coğrafyasının İslâm öncesi ve sonrası sürekliliği üzerine yeni bir perspektif sunmasını temenni ederim.

Dr. Nevfel Akyar
2026-Manisa

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 13
Giriş ve Literatür 15
1. Sasani Döneminde Din ve Siyaset 25
Sasani Devleti'nde Dinî Yapı 25
Zerdüştiliğin Kurumsallaşması ve Ruhban Sınıfı 26
Ortodoksi ve Heterodoksi 29

2. Mazdek ve Mazdekîler 33
Ön-Mazdekilik 33
Mazdek Hareketini Ortaya Çıkaran Etkenler 41
Mazdek'in Tarihsel Şahsiyeti 46
Mazdek'in Kimliği 46
Mazdek'in Hayatı 51
Devlet ile İlişkileri 58

3. Mazdek Sonrası Mazdekîlik 71
Mazdek Sonrasında Sasani Devleti 71
Sosyal Restorasyon ve Aile Hukukunun Yeniden Tesisi 72
Mali ve İdari Yapıdaki Radikal Değişimler 74
Soyluluk Hiyerarşisinde Değişim: Dihkanların Yükselişi 76
Zerdüştî Ortodoksluğun İnşası ve Zend'in Yasaklanması 79
Uzun Vadeli Etkiler 80

İran Dışında Mazdekilik 81
Orta Asya ve Maveraünnehir 82
Arabistan Yarımadası ve Yemen 85
Anadolu ve Doğu Roma 87

4. Sasani Sonrası Mazdekîlik 91
Mazdekî Hareketin Tekrar Ortaya Çıkmasının Nedenleri 92
Baskı ve Zulümler 92
Mülkiyetin El Değiştirmesi 94
Ağır Vergiler 97
İslâm Siyasi ve Dinî Düşüncesinin Teşekkülüne Etkileri 101
Emevi ve Abbâsîlere Karşı İsyanlar 106
İslam'a Entegrasyon: Neo-Mazdekizm 110
Bazı Neo-Mazdekit Hareketler 116
Hürremiyye 117
Yâresânîlik 122
Yezîdîlik 124
Gulât Şia 125
Karmatilik/İsmaililik 127
Nusayrîlik 129

5. Mazdekî Teoloji 131
Tanrı ve Kozmik Düzen 132
Tanrı Kavramı 132
İlahi Varlıklar 135
Dört Kuvvet 136
Yedi İlke 138
Oniki Ruh 142
İblisler 143
Evren Tasavvuru 145
Düalizm 145
Kozmos 151
Tanrı ve İnsan 154
İlahi Enkarnasyon 154
Reenkarnasyon ve Ahiret İnancı 160
Dinî Yükümlülüklerin Kalkması (İbâha) 167

6. Mazdekizm'in Dinî Kimliği 173
Mazdekî Heterodoksi 173
Heretizm 173
Gnostisizm 175
Senkretizm 178
Harf Mistisizmi 179
Ezoterizm 181
Kutsal Metinler 182
Avesta ve Zend 182
Mazdek Kitabı 190
Peygamberlik Anlayışı 193
Mesih/Mehdi İnancı 196
İbadet ve Ritüelleri 198
Mazdekî ve Neo-Mazdekî Ritüeller 198
Komünal İbadet 205
Ateş Kültü, Ölü Yakma ve Gömme Pratikleri 212
Ritüel Kıyafet 214
Kozmik Festivaller ve Tabiat Bayramları 216
Nevruz 217
Mihricân 218
Sede ve Tiragân 220
Gâhânbârlar 221

7. Mazdekî Etik ve Toplum Anlayışı 223
Mülkiyet ve Kadın Ortaklığı 223
Eşitlik ve Adalet 223
Evlilik ve Kadınların Statüsü 229
Asketizm ve Riyazet 236
Kan Dökmeme ve Et Yememe 238
Pasifizm ve İtidal 241

8. Mazdekiliğin Diğer Dinlerle İlişkisi 245
Zerdüştiler ile İlişkiler: Polemik ve Reddiye 245
Mazdekizm Karşıtı Polemikler 246
Zerdüştî Ortodoksiye Eleştiriler 255
Maniheizm ile Teolojik Benzerlik 258
Mithraizmle Bağlantısı 261

9. Modern Yaklaşımlar ve Yorumlar 265
Mazdekîlik ile Sosyalizm Arasındaki Yüzeysel Benzerlikler 265
Modern Akademide Mazdekîlik 268

Sonuç 273
Kaynakça 277

GİRİŞ VE LİTERATÜR

Mazdekizm, Sasani Şahı Kubâd döneminde (MS 488-531) ortaya çıkan ve güçlü toplumsal etkileri olan gnostik bir dinî hareket olarak bilinir. Bu hareketin kurucusu Mazdek (Mezdek, Mervek veya Mazdak) adında bir din adamı ya da bir dinî liderdir. Mazdek, yaşamı boyunca I. Kubâd saltanatının önemli bir kesitine damgasını vurmuş, I. Kubâd'ın oğlu Hüsrev (Enûşirvân) (hk. 531- 579) tarafından bertaraf edilene dek devrim niteliğinde radikal uygulamalar hayata geçirmiştir.

Mazdek, Sasani döneminin siyasi sınırlarını aşarak hem dinî doktrinleri hem de toplumsal düzeni hedef alan bir öğretinin taşıyıcısı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Mazdek'i en meşhur eden yönü popülist ve eşitlikçi olmasıdır. Mazdek net bir şekilde servetin, mülkiyetin ve hatta kadınların ortaklaşa paylaşımını savunuyor; dönemin ayrıcalıklı sınıflarına karşı uzlaşmaz ve anti-elitist bir muhalefet sergiliyordu.[1] Mazdek'in bu devrimci

[1] Bkz. Arthur Christensen, *Le Regne du Roi Kawadh I et le Communisme Mazdakite* (Copenhagen: Bianco Lunos Bogtrykkeri, 1925); Aynı eserin farsça çevirisi için bkz. Arthur Christensen, *Saltanat ī Kubād wa Zohor ī Mazdak*, çev. Nasrallāh Falsafī - Ahmad Bīrşek (Tehran: Kelāle ī Hāver, 1309); Crone, Mazdekîliği kominizm açısından değerlendirmiştir. Bkz. Patricia Crone, "Zoroastrian Communism", *Comparative Studies in Society and History* 36/3 (1994), 447-462; Kenan Has, "Mezdekiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004).

fikirleri Sasani coğrafyasının kronik kıtlıklar, askeri yenilgiler ve sosyo-ekonomik kaosla sarsıldığı bir dönemde zemin bulmuştur. Bu açıdan bakıldığında hareketin saf teolojik bir kırılmadan ziyade ekonomik ve sosyal bir reaksiyon olarak doğduğu iddia edilebilir. Muhtemelen bu kriz ortamı geniş halk kitlelerinin harekete sempati duymasını, akın akın katılım göstermesini ve destek vermesini kolaylaştırmıştır.[2]

Halkın desteklerine rağmen Mazdek, Sasani din adamları ve soyluları tarafından benimsenmemiş ve I. Hüsrev döneminde kendisi ve yakın inananları katledilmiş, kitapları yakılmıştır.[3] Özel mülkiyet karşıtlığı hem Sasani hem de müteakip İslam dönemi kroniklerinde bu hareketin olumsuz bir şöhretle anılmasının temel amili olmuştur. Esasen yaygın kanaatin aksine kaynaklarda zikredilen kadınların ortaklığı iddiası bu kötü şöhretin asıl sebebi değil hareketin mülkiyet nizamını sarsmasına karşılık egemen sınıflar tarafından üretilen ideolojik bir sonucuydu. Aydınlanma döneminde ise Avrupa'da sosyalizm ve komünizmin yükselişi bu hareketin tarihteki kötü şöhretini tersine çevirmiştir. Bu sayede Mazdekizm son yüz yılda önemli ölçüde ilgi görmüştür.[4]

Mazdek'in tarihsel varlığı bir soru işaretidir. Bunun yanında onun bir Maniheist keşiş mi yoksa reformist bir Zerdüşti rahibi mi olduğu sorunsalı literatürde halen tartışılmaktadır. Bir diğer kritik problem ise Mazdek'in modern anlamda bir komünist olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğidir. Şayet bu nitelendirme kabul edilecekse, modern bir sosyalist analizin,

---

[2] Karim Golshani Rad - Mohammad Rasoul Jahanbakhshi, "Mazdaki Religion and Sassanian Religious Kingdom", *Walia Journal* 31/s3 (2015), 25.

[3] Muhammed bin İshak Nedîm, *El-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019), 1064; Ebu el-Hasen Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2017), 155-156; Has, "Mezdekiyye".

[4] Ehsan Yarshater, "Mazdakism", *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, ed. Ehsan Yarshater (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 991.